

**Jana Poláková. Tato knížka byla nejmilejší zábavou...
Špalíčky kramářských tisků z etnografické podsbírky
Moravského zemského muzea. I. díl. Brno: Moravské
zemské muzeum, 2023. 530 s. ISBN 978-80-7028-597-8**

Ve střední Evropě vzniká knižní a digitální bibliografická platforma kramářských tisků, v níž převažují početné sbírky české provenience. Novým přínosem je publikace Jany Polákové o etnografické podsbírce kramářských tisků Moravského zemského muzea (dále MZM), která se tak zároveň zařazuje k základní odborné literatuře o českých kramářských tiscích. Jedná se o první ze dvou svazků, které dovrší více jak pětiletou práci, započatou v rámci mezioborového projektu NAKI o kramářských písních v brněnských historických fondech. *Knih*a navazuje na dosavadní bibliografická zpracování podobných sbírek různých institucí a na soupis rukopisů téže etnografické sbírky, jak ho publikovala v roce 2014 Eva Večerková.

Současné bádání o kramářských tiscích je mezioborové a zabývá se jak jejich produkcí, tak také recepčí. Jana Poláková jako etnoložka, historička a kurátorka etnografických sbírek si pro knihu stanovila dva cíle: 1. vytvořit katalog tzv. špalíčků a v nich obsažených jednotlivých kramářských tisků jedné z brněnských muzejních sbírek, 2. verifikovat dosavadní akviziční údaje a získat co nejvíce nových poznatků o jednotlivých sbírkových předmětech a o lidech, kteří je v minulosti tvořili a používali. Tyto záměry rozšiřují

pohled na kramářskou produkci z historických, muzejních a recepčních hledisek, jak to odpovídá fenoménu levného kramářského tisku, určeného k užívání široké veřejnosti v různých podmínkách tří století. Autorka svůj program naplnila; s katalogem vznikl první díl monografie jedné z větších brněnských sbírek (další brněnské sbírky mají Moravská zemská knihovna a Etnologický ústav AV ČR), který osvětluje detailně samotné prameny. Jana Poláková zdůraznila muzejní a etnografická východiska, když začala analýzou a katalogem špalíčků. Rovnocennou výpovědí k textům je v knize publikovaná fotografická dokumentace. Představuje historickou podobu předmětů, která se nemusela dochovat např. kvůli restaurátorským zásahům.

Úvodní kapitoly jsou věnovány terminologickým otázkám a kramářským tiskům jako společenskovedním pramenům v českém a mezinárodním pohledu. Ten mj. ukazuje těžkosti při překladu pojmů, které nemají v druhém jazyku svůj věcný ekvivalent (např. špalíček kramářských tisků v anglofonním prostředí), a tudíž i specifika českých pramenů. Autorka se do kramářských tisků dobře začetla, neboť ukazuje jejich tematickou šíři, prolínání témat, zajímavé detaily

a opakované hledání jejich třídění a klasifikace. Vychází z rozboru sbírkového korpusu i z nových, dosud necitovaných odborných zdrojů. Podrobně je zpracována kapitola o kramářských tiscích jako objektu sběratelského a badatelského zájmu. Tento zájem se spíše bezděky uchytil i ve sféře prvních zvukových dokumentů (viz záznam z vídeňského archívu z roku 1910 na s. 16); právě zvukové dokumenty nebyly pro studium kramářských písní prozatím využity. Následující kapitola ukazuje, jak se posunuly nároky muzejních odborníků na tezauraci a zpracování kramářské produkce; hotova je kompletní digitalizace kramářských tisků muzejní etnografické podsbírky.

Těžištěm knihy jsou dva bibliografické soupisy, a to špalíčků a jednotlivých tisků. Se soupisem špalíčků jako jedinečných knížek se v publikacích tohoto typu setkáváme patrně poprvé. Jednotlivé položky obsahují popis materiální podoby svazku, obsah tisků z hlediska témat, funkcí písní, míst a rozpětí času vydání. J. Poláková podrobila detailní kritické heuristice a analýze 67 kusů špalíčků s českými texty, aby je dále identifikovala z hledisek jejich tvůrců, majitelů, uživatelů. Tyto údaje se zpravidla nedochovaly, přesto se je podařilo autorce dohledat prozatím téměř u čtvrtiny špalíčků. Při identifikaci se mj. vyrovnávala se starými zdroji psanými kurátory od roku 1953, kdy došlo k novým krokům muzejní eviden-

ce, k některým necitlivým zásahům restaurování nebo dokonce k dělení originálního špalíčku (viz signatury ST 238–242, s. 25). Autorka sledovala také všechny stopy uživatelů: podepisování a rozličné rukopisné vpisky, čmárání a obrázky, kolorování, ruční sešívání konvolutu nitěmi a způsoby vazby. Zajímavé pátrání probíhalo ve spolupráci s regionálními muzei a za využití archivních zdrojů, např. matrik. Kritická práce s podklady přinesla vzácné poznatky o majitelích a tvůrcích špalíčků, o tom, jak některé vznikaly v rodině ve dvou generacích, jiné ale i v rozpětí sta až dvou set let. Jedná se tedy zřejmě o uživatelské, rodinné památky, nikoli svazky pozdějších sběratelů. Jeden rukopis dal publikaci název. Větu „Tato knížka byla nejmilejší zábavou“ si do záložky rodinného špalíčku zapsala Terezie Kukulová koncem 19. století.

Druhým bibliografickým soupisem je první část soupisu jednotlivých kramářských tisků. Představuje polovinu fondu etnografické podsbírky MZM, zahrnující textové incipity A–O. Jedná se o písně, menším dílem o modlitby a pobožnosti. Do soupisu jsou začleněny i rukopisné texty vevázané do špalíčků (písně č. 4, 22, 225, 327, 629, 651, 758) a torza, která se autorce podařilo identifikovat textovým incipitem (zlomky tisků bez této identifikace mají být obsaženy ve druhém díle na konci soupisu). V popisu každé položky navázala autorka na knihovnický systém publikovaný Markétou

Holubovou a používaný i dalšími autorkami. Řazení tisků probíhá podle abecedy textových incipitů písní a modliteb. Veškeré emendace a dodatečné údaje jsou v hranatých závorkách; autorka navíc značí grafiku původních rádků tištěného textu. Se strukturou záznamu seznamuje podrobně na s. 68–69. I když např. bibliografie německých kramářských tisků Eberharda Nehlsena (2008–2009) má jiné řazení, jednotlivé položky obsahují stejné údaje a komparace jsou možné prostřednictvím rejstříků.

Je třeba ocenit, že u každého tisku je uveden navíc stručný obsah textu, který doplňuje název, a tak pomáhá nejen badatelům, ale i dnešním interpretům. Má význam už pro opakované úvodní **kramářské formule** (např. *Maličko se pozastavte*), které otevírají různé obsahy, např. zprávy o hororových vraždách (č. 543, 545), ale i příběh sošky Panny Marie v portugalském městě (č. 544) apod. Následující poznámka vyčerpává maximum dosavadních údajů o sbírkových předmětech.

Vzácnostmi fondu jsou špalíčky s olomouckými tisky ze 17. století, brněnské tisky z 18. století a špalíček německých kramářských tisků, který bude v budoucnu zahrnut v publikaci zaměřené na cizojazyčné sbírkové předměty. Jinou vzácností je notovaný kramářský tisk nařizující nápěv *Ejhle, svatý Velehrad už září* (č. 263, též ve špalíčku ST 2295), což se vymyká běžné dobové praxi kramářského zpěvu. Pochází z brněnské

tiskárny německé tiskařské rodiny Rohrerových. Propagační motivace tisku přišla z církve „shora“: Píseň byla určená poutníkům na Velehrad při slavení 1000. výročí příchodu sv. Cyrila a Metoděje na Velkou Moravu. Autor, zastánce cecilíánského reformního hnutí, naléhavě žádá zpěváky, aby dodrželi nápěv. Chtěl tak píseň ochránit od běžné praxe poutníků, využívajících známých světských nápěvů pro náboženské texty. Píseň (ve variantě *Ejhle, oltář Hospodinův září*) je dodnes zařazena ve společném kancionálu českých a moravských diecézí.

Publikace J. Polákové připomněla nebo nově otevřela více otázek (impresa reálná a fingovaná, zkoumaná zejména Martinem Drozdou, vztahy kramářských tisků k dalším médiím, kolování tisků v populárním oběhu). Obrátila pozornost k rozboru špalíčků a odkrývá to podstatné: Nakolik tento zvláštní, dosud spíše podceňovaný jev českého knihtisku a populární kultury naplňoval svoje poslání mezi lidmi. Je zajímavé, jak některé špalíčky rezonují s ústní tradicí, s hudebními pamětovými doklady kramářských písní z druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. Tehdy populární kramářské písně o vraždách a novotách většinou brzy zanikaly, neboť je postupně nahrazovaly ohlasy nových aktuálních událostí, šířené kramářskou produkcí nebo tištěnými novinami. Srovnávání ale naznačuje určitý korpus duchovních kramářských písní, které díky poutím, svatbám a po-

hřbům zlidověly a v ústní tradici daleko přežily své tištěné médium. Mají staré i nové verze a některé zpíváme i v současnosti, aniž něco tušíme o jejich minulosti.

Kritické heuristické práce a soupisy jsou časově i věcně náročné. Mají však nadčasovou hodnotu a nechybí v zahraničních knihovnách.

Věra Frolcová (*Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Brno*)

Havelková, Tereza – Zdrálek, Vít (eds.). *Zvuk, gender, identita. Studie ke kulturní analýze hudby*. Praha: Karolinum, 2024. 378 s. ISBN 978-80-246-5572-7

Writing a review in English of a book written in Czech might seem a pointless endeavour. However, this particular publication can be considered a new and important addition to Czech musicology and related fields, which brings topics that have been missing from the debate in this country. Czech ethnomusicology has a stable, albeit small institutional representation and mostly focuses on various forms of traditional or folk music and dance and its revival. Mainstream Czech musicology dealing with Western classical music mostly relies on conventional positivistic historiography or analysis. Similarly, Czech musicologists working in popular music studies largely seem to avoid approaches from anthropology or cultural studies. While there have been individual articles or chapters in books that have used the perspective of cultural studies on classical or modern popular music, they have been rather few and far between.

The collection of essays *Žvuk, gender, identita. Studie ke kulturní*

analýze hudby (Sound, gender, identity. Studies on the Cultural Analysis of Music) was edited by Tereza Havelková and Vít Zdrálek, both from the Institute of Musicology of the Faculty of Arts at Charles University in Prague. While Havelková's main field of study is opera and other forms of music theatre viewed through the lens of cultural analysis, Zdrálek is an ethnomusicologist who spent several years researching music in South Africa. Together they founded the Seminar in the Cultural Analysis of Music, of which this new book is a product.

The book consists of eleven chapters written by eight authors. While most of them deal with popular culture topics, some chapters focus on classical music. The chapter by Anna Marie Hradecká takes a little-known text by the well-known Czech musicologist Mirko Očadlík, which was published in 1940, and uses it to show how women were seen unfit for the role of composer by Czech society. Two chapters by Barbora